

Lewerentz & den långa tiden

av Magnus Löfvenberg

Magnus Löfvenberg
Projekteringsmetodik
KTH, Stockholm

Den moderna tillvaron kan beskrivas som bestående av en mängd parallella händelser. En del synes vara periodiska, andra linjära och alla tycks pågå med egna hastigheter. Denna komplexitet håller på att växa till det oöverskådliga och med den teknologiska utvecklingen blir räckvidden global. En reflektion kring tidsbegreppet kan utgöra ett försök att begripliggöra samtidens simultana anspråk på uppmärksamhet.

Tema RUM FÖR KULTUR

MITT FÖRSTA MÖTE med den långa tiden skedde till Brian Enos musik. Långa och långsamma ljudsjok, knappt igenkännbara som musik, svävade in i rummet. En luftighet kring ljudväven av antydningar inbjöd mig till gissningar. Där fanns ett tålmod som kunde vänta på min respons, samtidigt som det ställde sig helt likgiltigt om någon lyssnade eller ej. Det går alldeles utmärkt att diska till musiken.

Eno använder rikligt med upprepningar. Teman återkommer tills det gränsar till det absurda. Till slut blir det ointressant vad som kommer först och vad som kommer därefter. Enos musikstycken är mer utsnitt än kompositioner med början och slut. Ljuden känns ofta uppförstorade liksom förstärkta upptagningar av

detaljer i maskiner, blodets forsande i kapillärer eller avlägsna rop från en halvt glömd dröm. Måhända kan det tvärtom vara så att ljuden är nedtagna till marken. Pythagoras' tanke om sfärernas musik är inte långt borta. Men ljudens skalor är inte förvridna, endast ändrade. De inger mer av ett upphöjt lugn, att i ro ge utrymme för såväl inre som yttre röster.

Mitt möte blev stillsamt omvälvande; den förväntade uttråkningen vägrade att infinna sig. Tvärtom så uppstod något nytt. Passagen av tid blev tydlig och nuet blev mer än uppförstorade nervsignaler. Musiken var såpass händelsefärdig att det var knappt märkbart när den slutade. Och när den gjorde det; då fortsatte den motståndslöst för ens inre öra.

Lätt konfunderad var jag tvungen att erkänna att jag hade känslan av att ha besökt något som hela tiden funnits. Jag hade fått en glimt av en

kan alltså inte ses som en räcka händelser. Den får sin existens ur en ökad ordning. Samtidigt möjliggör denna entropiökning en frigörelse från determinismen eftersom ett moment av oförsäglighet kommit in i världen. Nog låter det mer än som en filosofisk tanke, att friheten finns till priset av kaos och ålderdom.

Men vad rör detta oss då vi befinner oss i vardagen? I vår värld, mellan elementarpartiklar och galaxer, tickar klockor och man blir fortfarande utskäld om man kommer försent. Då tiden både blir alltför abstrakt och trivial, bör man kanske inte förvånas över att begreppet ersätts med dess instrument. En övertro till det mätbara gör att vi tar till decimaltal av sekunder som precisering av vår tidsuppfattning. Istället för att enbart vara en pragmatisk inrättning har våra klockor blivit någonting mer än konvention.

Och ändå slås vi dagligen av förvåning över att tiden gått så fort då vi varit absorberade av något intressant eller att tiden går så långsamt såväl i väntan på tunnelbanan som på vår älskade.

Subjektiv tid – ur ett experimentellt psykologiskt perspektiv

Marianne Frankenhauser ville i sin doktorsavhandling⁶ ge en mer stringent terminologi åt detta svårfångade fenomen; hur tid upplevs. Hennes generaltes var att vi inte har något speciellt sinne för att uppfatta tid, utan subjektiv tid är en funktion av erfandet av andra mentala händelser.

Med mentala händelser menas "sensations, perceptions, cognitive and emotional processes", eller snart sagt allt vad som försiggår i huvudet. Antalet faktorer som påverkar tidsupplevelser är alltså mycket stort, varför det mentala innehållet vid experimenttillfällena reduceras intill torftighetens gräns. Dess likhet med vardagen är med andra ord mycket liten men måste så vara för att över huvudtaget kunna er hålla material till en teori.

Det subjektiva upplevandet av tid är dock starkt påverkat av samhällets favoriserande av

fysisk tid, den subjektiva tiden standardiseras, justeras vartefter. Våra inre sekunder anses vara "heavily over-learned, it must be expected to be resistant to change."⁷ Det är dessa korrigeringar som skiljer uppskattad (estimerad) tid från subjektiv tid. Signalerna förekommer ständigt och mer eller mindre medvetet. Den estimerade tiden ligger mellan subjektiv och fysikalisk tid.

Avhandlingen har två huvudbegrepp: dels hur vi förnimmar tid (perception of time) och dels hur vi återkallar tid (retention of time). Förnimmandet av tid rör den omedelbara upplevelsen av korta tidsperioder som ligger inom ett medvetet närvarande (the conscious present), vilket är ett tidsintervall som uppfattas som en perceptuell enhet och därför är relativt opåverkat av minnet. Återkallande av tid är retrospektiva uppskattningar av längre tidsintervall. Med dessa begrepp formulerades tre hypoteser:

Hypotes (i), Om relationen tidsförnimmande/ tidsåterkallande (kvoten = estimerad nutid/estimerad dåtid):

Relationen mellan upplevd nutid och återkallad dåtid är analog med relationen perceptionen och retentionen av mentala händelser på vilka tidsupplevelsen är baserade på.

Vidare ville Frankenhauser undersöka vad som påverkar den interna ensekunderstandarden. Relationen mellan objektiv och subjektiv sekund varierar med mängden mentalt innehåll. Ökat innehåll gör att den objektiva sekunden upplevs längre, eftersom mängden mentalt innehåll som normalt korresponderar till en objektiv sekund passerat fortare samtidigt som det återstår lite av denna enhet. Alltså vid omständigheter med större mentalt innehåll, så räknar subjektet fortare. Detta mentala innehåll påverkas både av interna (droger som påverkar den mentala hastigheten, "alertness") och externa faktorer (yttre stimuli t. ex. metronomtakter).

Hypotes (ii), Om nutidsestimering:

Relationen mellan objektiv och subjektiv sekund varierar med mängden mentalt innehåll. Ökat innehåll gör att den objektiva sekunden uppfattas som längre.

På liknande sätt borde då tidsåterkallan undersökas. Inlärningsförsök har visat på en ökad inlärnin g vid fokusering på ämnet och vid större variation av stimuli.

Hypotes (iii), Om dåtidsestimering:

Återkallande av upplevd tid varierar med samma faktorer som påverkar minnesprocesser i allmänhet.

Marianne Frankenhaeuser erhö ll stöd för samtliga hypoteser. Det föreligger ett starkt samband mellan upplevande av tid och upplevande av andra mentala händelser. Något som tillkom under försöken var att uttrycket "mängd mentalt innehåll" kunde preciseras. Mängd brukar vara produkten av "flöde" och "intensitet". Intensiteten visade sig i försöken vara av underordnad betydelse. Det som mest påverkade tidsuppfattningen var alltså "flödet"; hastigheten, antal byten, händelser och variationerna, inte styrkan i signalerna.

Alldagliga erfarenheter som att tiden tycks gå långsamt vid monotona sysslor men att samma tidsrymd tycks kort retroaktivt sett (knappt något att komma ihåg), finner sin beskrivning i de få "mentala händelserna" ("cue" – ung. stimuli signal eller vink, antydning, markör). På motsvarande sätt upplevs aktiva stunder som korta i nutid, den objektiva sekunden syns vara lång. Engagemanget ligger i själva aktiviteten, inte i att titta på klockan. Samma period bedöms som lång dåtid, då det finns mycket att komma ihåg. "Åren går fortare ju äldre man blir" – heter det. Eller med avhandlingens språkdräkt: Med större erfarenhet fås mindre tillfällen till nya intryck och situationen liknar mer och mer den monotona.

Upplevelsen av att ingå i tiden diffunderar så småningom bort. Tiden bleks ut.

Lockelsen i barnets öga

Häromdagen fick jag ögonen på en förstasida i faksimil av en morgontidning från 1961. Det var inte de stora sorgrubrikerna om Dag Hammarskjölds död som jag fastnade för, utan att flera andra "gubbar" dött tillsammans med honom. Dag Hammarskjölds död är något jag är upp-

vuxen med; han har för länge sedan blivit en bild av "hjältedöden för fredens sak". Men att andra hade dött samma död, var jag konstigt nog inte förberedd på. Fotografier av allvarliga män tittade tillbaka på mig från sin bortglömda plats i historien. Min blick snuddade vid bildtexterna och det var då jag inte förstod. "Gubbarna" var över tio år yngre än vad jag själv är nu. Kläder, frisy r, blick och antalet rynkor var nästan det samma som Dag Hammarskjölds. Dessa 20-åringar hade förmodligen slitit på sin vuxenhet sedan konfirmationen.

Numera ser vi 40-åringar åka rullskridskor i shorts med en glasspinne i handen.

Barn har en naturlig fallenhet att försätta sig i "flow", vilket är ett tillstånd där balans råder mellan förmåga och grad av svårighet. Det är tillräckligt svårt för att inte bli tråkigt men samtidigt inte alltför svårt, vilket skulle ge upphov till ångest. Att befinna sig i "flow" kännetecknas av en intensiv lust och total absorbering av aktiviteten ifråga. Den totala närvaron fortsätter lätt in i tonåren, barnets nyfikenhet blir livsberusning. Tågloffaren som sover på tåget på väg ner till kontinenten. Att både vila och samtidigt göra något. Att utnyttja natten till att röra sig samtidigt som man laddar för vad som komma skall på aldrig förr sedda platser. Eller det benådade ögonblicket i flipperspel. Tillfällen då man slipper egot och identifierar sig med kulan. Där ingen skillnad är mellan hur jag vill att kulan skall gå och hur den verkligen gör detta. Ett tranceartat tillstånd där frispel noteras likgiltigt, allt är ägnat behärsksningen.

Men barn är även hedonister. Och vad kan vara mer lockande än att se allt för första gången? Att upptäcka världen. Finna allt nytt och ingen begränsning, än. Då allt fortfarande är möjligt. När hela livet är maximerade sekunder.

MTV är skickligast på att behandla det höga tempot. Låtarna är lagom långa. De har sina lagoma långa presentationer av VJ's. Sedan kommer videon vars bildberättande har ett hysteriskt tempo som norm. De snabba klippen skyler oftast över det faktum att det är ganska händelselöst att se på en grupp människor med

instrument i händerna. Fastnar man inte i stunden då, finns möjligheten till ett tiotal kanaler till. Kanske görs ett mål i trean eller har långfilmen kommit in i ett avgörande skede i sjuan. Man ska fastna, inte fatta.

Så småningom blir det svårt att sätta sin lit till någon radiohallåman, skivrecensent eller ungdomsreporter som rapporterar om sina oförglömliga upplevelser. Påstådda livsavgörande händelser blir till dagligvara. Livshungern förbytt till flåsighet.

Frankenhaeuser använde amfetamin i sina försök för att fylla sekunden. Det var den interna faktor som ökade antalet "cues" och fick subjekten att uppleva mer av tiden. Det är att överdriva drogens betydelse i en kultur, men nog erbjuder "speed" den genväg som tycks förlänga tillvaron bakom barnaögon. Förtvivlade gamla barn offerar allt för ett exploderande nu.

Det ligger en sorg i att växa upp. "Den moderna människan andas med kippande andetag, likt barn som snyftar", sa en klok äldre dam och tillika andningsexpert.

Och "Barn måste få ha tråkigt"⁸, som en psykoanalytiker uttryckte saken.

Nya tidens nya problem

De som ser något av mönster, system eller av de stora sammanhangen – har genast övertagat. Att ha exformerat rätt information till en begriplighet innebär att ha makt. Det är knappast att förvånas över att en av de senare årens statusobjekt är den tjocka agendan. Psykisk stress kom till en början att bli synonymt med att ha för mycket att göra i stunden. Numera är begreppet utvidgat till att inbegripa brist på kontroll av hela sin tid. Dagens forskare beskriver stress som berörande hela människan – vad som är en upplevelse, har även en hormoniell sida. Den "glada" stressen kännetecknas av en anspänning utan olust men också av höga halter adrenalin och låg kortisolkoncentration i blodet. På motsvarande sätt har den som lider av ett tillstånd av uppgivenhet och depression högt kortisolvärde men låga adrenalinmängder. Då man känner av både anspänning och olust – både adrenalin och

kortisol – kan det vara den grå vardagsstressen av ett ensidigt och uppmärksamhetskrävande jobb som ger sig till känna⁹.

För att undvika de skadligare effekterna av stressen behövs därför en social buffert, där möjligheter ges till förutsägelser av såväl sin framtid som förståelse av förändringar i den egna situationen. Vad som krävs för att erhålla den positiva stressen är alltså egenkontroll. Men numera överskrider den tekniska utvecklingens hastighet den förmåga till anpassning som tidigare generationer har haft för att integrera nyheter till framsteg. Dessutom är det okänt vad som driver denna utveckling, vilket ger ett trängande behov av institutioner med kontrollerande befogenheter. Det tycks som det "krävs en förändring av våra värderingar eller – mer optimistiskt uttryckt – en odling av värderingar, som leder till ett nytt slags val, nämligen att avstå från att utföra vad som är tekniskt möjligt att göra".¹⁰

Uppmaningar till försiktighet ger kanske intrycket av en räddhågsenhet från en generation som inte orkar hänga med längre. Eller att frågan efter värden skulle vara den konservatism äldre alltid gett uttryck för. Men situationen är annorlunda. Om man tar alla vetenskapsmän som funnits, Arkimedes och framåt, lever ca 90 % idag. Aldrig har utvecklingen gått så fort som nu. Aldrig har handlingsrummet blivit globalt förrän nu och aldrig har konsekvenserna varit så långlivade.

Vi står alltså inför något radikalt nytt: "Människan (...) är utan global instinkt, global intuition och beprövad global erfarenhet. Och tankar når inte långt utan erfarenhet."¹¹ Det ter sig kanske mest naturligt att bemäktiga sig den nya situationen med sedvanlig strukturerad kunskap, det vill säga att förklaringsmässigt reducera företeelser till enkla grundläggande lagar. Men även enkla regler ger i stora system upphov till komplexitet. Vi befinner oss alltså mitt i ett gigantiskt förstagångsexperiment där den globala helheten är mycket mer än summan av delarna. Men människan besitter större möjligheter än vad vi i förstone tänker på och dessa

ligger i det omedvetna. Det mänskliga medvetandet är egentligen långsamt. Det mesta av det vi upplever eller tänker kan vi överhuvudtaget aldrig berätta för någon annan. Vi skulle helt enkelt inte hinna. En gallring till det medvetna måste först ske. Vad som stannar i det omedvetna påverkar oss, men även andra via omedvetna signaler. I det nära samhället kan detta fungera. Man kan med hela sin varelse veta att något är rätt och handla därefter. I det moderna, globala sammanhanget har vi inte hunnit etablera detta. Det ofattbart ymniga informationsflödet befinner sig fortfarande i brusform.

Det intressanta här i livet brukar inte vara det som innehåller mycket information utan det där mycket information rensats bort på vägen. Där det utträttats exformation för att göra sägbart det man vill säga (...) Faktum är dock att kunskap får vi framför allt genom att göra oss av med information.¹²

Vad vittnar om lång tid?

Som inspunnen bland sociala mönster ligger den långa tiden i världens alla kulturer. Den är själva kriteriet för att visa vävens bärande förståelse. Japanska hantverksfamiljer har ofta simultan kontakt med flera generationer. Snickaren håller på med den stock hans farfar har valt ut och som hans far sett till att få torka enligt rigorösa regler. Samme snickare väljer åt sin sonson en liknande stock för sin son att sköta. Att ingå i tiden under dessa stränga former ter sig för västerlänningen som feodal slavtillvaro. Men vad handlar den indignation om som så många känner då gammal åkermark planteras igen? Det heter att generationers arbete ligger nedlagt där. Att vi själva är komna ur denna kamp mellan människa och omgivning. Åkern är gränslandet mellan natur och kultur. Stengårdsgården väcker mer än beundran inför det idoga slitet att få den uppförd. Den vittnar om den berättelse vi alla ingår i. Mossan som täcker den, talar om den tidsrymd som gått sedan berättelsen började. Vi kan alla känna stenens tyngd och svindla inför den kolossala mängd, både av massa och tid, som ligger som ett spår i marken.

Den korta tiden och arkitekturen

Alltsedan 60-talet har olika försök gjorts för att kritisera modernismens uttalade önskan att åstadkomma ahistoriska miljöer. Postmodernismen, i den eklektiska tappningen, banaliserade historiebegreppet. Ytan fick en närmast uppblåst betydelse där användandet av klassicistiska element aldrig lyfte från en snyltande nivå. Några som med ett djupare allvar försökte problematisera såväl modernism som postmodernism, kom att kallas dekonstruktivisterna. Men även mycket av dekonstruktivisternas arbeten talar det korta tidsintervallets språk. Då de dekonstruerar det befintliga, parasiterar de samtidigt. Deras innehåll – om det skall skiljas från sedvanlig omskrivning eller förnyelse – gör sig beroende av det konstruerade, dvs. sönderfallets ögonblick fryses. Jag får ofta intrycket av att det huvudsakliga intresset är just att vara ny, man har med andra ord fortsatt den smått hysteriska kapplöpningen om ”att vara i tiden”, förstlingens upphovsrätt till riktig tolkning.

Oftast föreligger projekten enbart i planschform. Där bedömning mer sker på målningens villkor än arkitekturens. Bilder där rörelsen visas som idealiserad endimensionalitet. Fartlinjer för dess egen skull. Maximal flyttbarhet är målet, som att arbeta under tiden man reser, det ultimata tycks vara att bo i telefonråden. Tågluffarens förändligande upp till ljushastighet. Eller då ifrågasättandet upphöjs till egen orsak. Att, som Eisenman, problematisera sovrum genom att placera pelare som omöjliggör möblering av sängar synes mig bara vara att uppnå en chic-het ämnad för fackpress. Tänkandet har här fått sin autoimmunsjukdom.

Men man behöver inte gå till någon högtravande teori för att råka på den korta tidens intåg. De nya husen vittnar inte i sina material om den långa tiden. De patineras inte, utan förfulas. ”Underhållsfria” material avbyter varandra; nu'n står bredvid mer eller mindre smutsiga nu'n. Årens inverkan på verkets solgulning och putsens sidenyta, finner inte sin positiva ekonomiska beskrivning.

”Fast-food-koncept” låter sig lätt översättas i byggd miljö. Allt i den exteriöra designen gör att besöket skall bli av, lockande bilder är snabbare än text. Interiören riktar köandet-köpandet-ätandet-slängandet av soporna till att gå så fort som möjligt. Det blir till och med en aning otrevligt att äta sin burgare, små ytor, blickar riktas mot gatan, stolarna medvetet hårda. En lätt stressad musik som i denna del av lokalen är en annan än den lugnande i kön (man ska ju stå kvar). Tankar på att man upptar en stol för en väntande infinner sig ganska snart.

Lever ens Lewerentz ännu?

Lewerentz utgör fortfarande något av en fadersfigur för många inom yrket. Få arkitekter omges av en sådan rik flora av anekdoter. Förtjust berättas kärnfulla episoder om den stränge och obeveklige. Inte utan en tyst rysning och lättnad över att slippa vara utsatt för argusögat. För Lewerentz var mer etikern än estetiken. Det han vannlade sig om, kunde aldrig bli enbart stil. Med detta i åtanke kanske man i första hand förväntar sig en stram, strikt och exakt arkitektur. Men man möts ännu mer av något överraskande fritt,

i bland till och med vilt. Lewerentz var även den som letade efter defekta tegelstenar för inmurning i ögonhöjd.¹³

Det är inte enbart för sina efterlämnade byggnadsverk Lewerentz är ihågkommen. Han exemplifierar så tydligt arkitektens berättigande.

Skogskyrkogården och landskapet

Själva marken ses som det mest ursprungliga (av jord är du kommen). I skogskyrkogården är detta gestaltat vidare. Det är visserligen en skog, men en annan sådan, den är inte vild. Att tallar bildar pelarsalar sägs väl allmänt om de flesta tallskogar, men aldrig att ”pelarlikheten” blivit större än här. Här har salen blivit katedralisk.

Gravarna tycks små och vilande vid foten av det som sträcker sig uppåt. Utanför skogen formerar sig viloplatserna i halvmeterssänkta gräsplaner. Idealiserat rektangulära ytor, gräsmjukt avrundade. En gravkulle sjunker med tiden; här verkar hela gravfältet ha gjort detsamma.

Strikta raka vägar pekar ut målen, men även vägen hem till de levandes marker. Betänk den otrevliga konsekvensen av att gå vilse i dödens landskap. Platsen andas att vi är besökare och vi skall tillbaka dit någon gång.

Hela landskapet är ett gränsland, en port mellan stoff och idévärld. Och bland evighetens spår i landskapet, ligger Uppståndelsekapellet vars klassicistiska form är bärare av den långa tiden.

Markuskyrkan, när minnet kom till byn

60-talet var det stora kyrkobyggandets tid. Förorterna behövde få såväl dignitet som identitet. Av tradition ville man då se kyrkan som samlande symbol för denna nya företeelse. Det fanns redan okonkurrerbara byggnadshöjder i

grannskapet. Kyrkan skulle aldrig kunna bli det riktmärke som sockenkyrkan associeras med. Vad som syns mot "byn" är nästan demonstrativt lågt. Däremot höjer sig kyrkorummets mot skogen. Anläggningen ter sig som en medeltida gatstump anlagd på ett gammalt impediment. Kyrkan ligger tung och dov på sankmarken.

Byggnaderna utmärks av sin slutenhet, en introvers utan blyghet. Självständiga står volymerna bland den disparata bebyggelsen i övrigt, likt en tyngdpunkt.

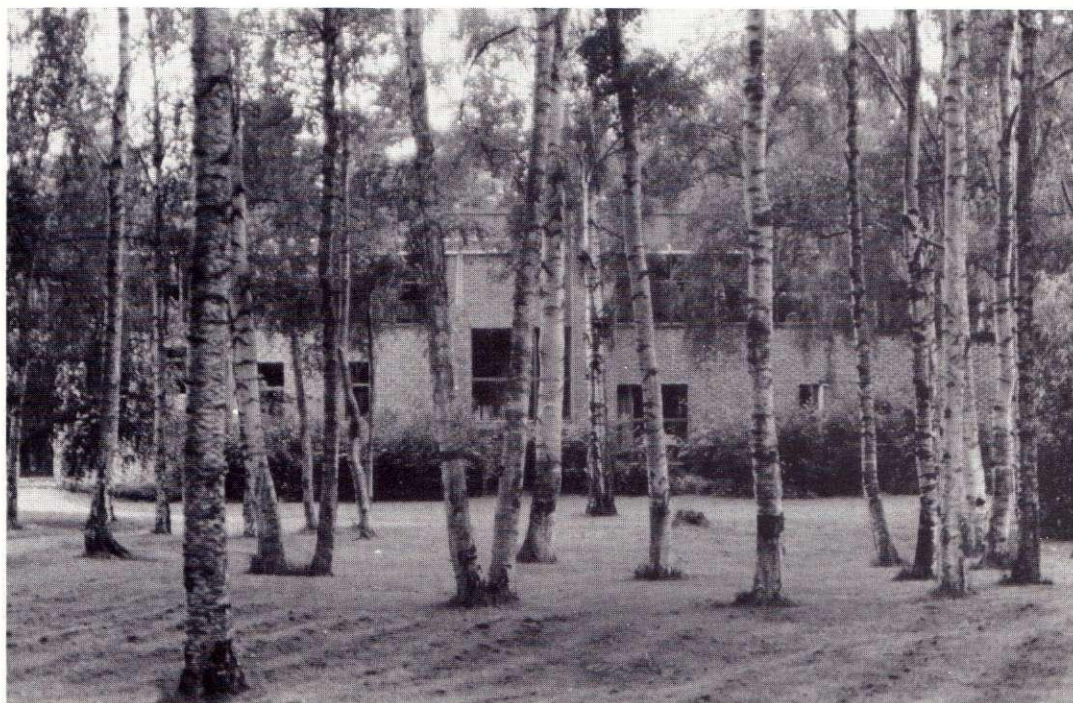
Muren äger en närmast oerhörd materialitet. Teglet har väl aldrig varit "tegligare" än här. Det hindrar inte att björkskogens skira växtlighet ingår i ett samspel med murverket. Fog blir nävervit och tvärtom.

Vad skriver då Sigurd Lewerentz själv om Markuskyrkan?

Till att börja med skriver han om sig själv i tredje person¹⁴: "Arkitekten för Markuskyrkan hade tur att från starten till slutet få arbeta under synnerligen lyckliga förutsättningar" varpå han prisar i tur och ordning: prisnämnden, byggnadskommittén, konstruktören med ombud, akustiker och byggnadskontrollanten. Först därefter nämner han något om kyrkans gestalt:

Valet av tegel var ju en färgfråga i samband med björkskogen men avgörande blev även teglets växlande och robusta ytverkan och oöverträffade hållfasthet. Kyrkorummets avskildhet från yttervärlden eftersträvades. Det enhetliga materialet i väggar, tak och golv fick bidra till rummets slutenhet.

Sedan fick det vara nog om detta, nytt stycke och han kommer in på muren. Var teglet kom ifrån, förband och fogtyper. "Huggen sten fick inte förekomma." Han ser att resultatet blev en "livfull yta" och att en bidragande orsak var varje murares frihet att arbeta individuellt. "Lodet och riktsnöret användes sparsamt." Därefter nämner han sitt ingående arbete på arbetsplatsen och hur han fick vara "vägledande i tvistiga frågor." Men konstaterar i nästa mening att de var få på grund av "det goda samarbetet med såväl deltagande teknisk sakkunskap på

skilda områden som förmän och arbetslag med mycket kunniga fackarbetare.”

Han avslutar med att nämna de två arkitekter som hjälpt honom, samt att uttrycka ”lyckan att få utmärkta bidrag” av de tre konstnärer som utsmyckade kyrkan. Varpå Lewerentz avslutar så här:

För den som är intresserad av att studera skilda murningssätt, då det gäller keramiskt material, finns mycket att hämta i Persiens äldre arkitektur – föregångslandet i denna byggnadsart.

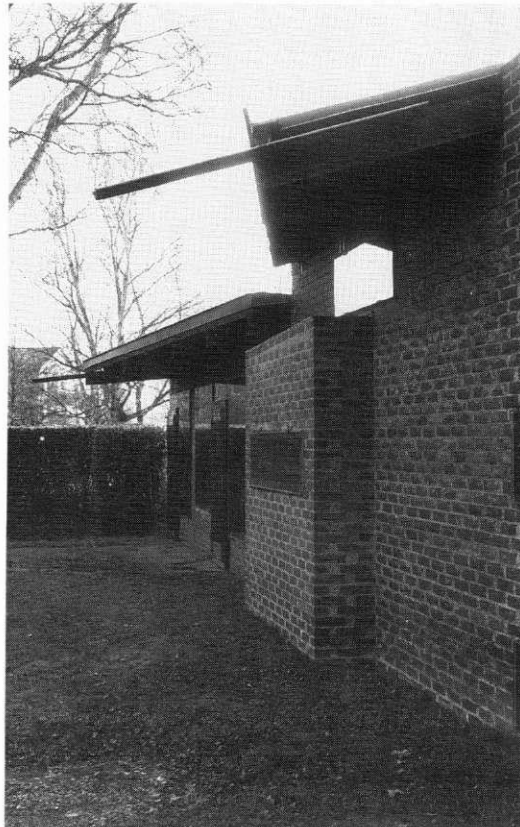
S:t Petri i Klippan

Förutom byggnaderna bygger Lewerentz en jordvall. Dels för att skärma av men framför allt för att bygga landskap. Den lilla höjden utgör ett annat element än de flacka lerjordar som utgör den närmsta omgivningen. Beställarna ville lägga kyrkan centralt i parken, vilket hade gett en banal effekt av låtsad betydelse. Parken hade upphört att vara park och kyrkan hade blivit en slags ö i ett splittrat grönområde. Då Lewerentz

”trycker” in kyrkan i parkens spets, engagerar han anläggningen i stadsstrukturen. Vallen bättrar på komprimeringen men ger även associationer till rullstensåsarna i det skånska landskapet. Spegeldammen minner mer om de gölar och märkegravar som finns i markerna runt omkring, än om det klassicistiska parkelementet det brukar användas som.

Det gravitetiska, känslan av en samlande tyngd som inte har med storlek att göra, från Björkhagen har här utvecklats vidare. Även här fås associationer till medeltida stadsfragment. Gatstupens öppenhet åt båda håll har här krökt sig och bildat ett litet kvarter. Volymerna är mer satta och murverkan än mer uttalad. Muröppningarna är reducerade till det yttersta, där fönstren är förenklade till att omfatta enbart glas, ingen karm och ingen båge. Kramlor håller fast rutan och tätheten får en silikonfog klara av.

Man träder först in i kapprummets intima mått, hänger av sig och pratar kanske med någon bekant. Detta bryts vid inträdet i kyrkosalen, här är inte platsen för småprat. Dunklet gör

en ensam. Ljusöppningarna förmedlar dagsljuset såpass direkt att bländningen nästan är smärtsam. Blicken söker sig genast tillbaka in i rummet och i bländningen in i oss själva. Här ska vi möta något annat, något som alltid funnits och något som alltid kommer att finnas så länge människan finns.

Man har gått neråt, in i myllan, till en slags urkyrkas katakomber. Små takgluggar förstärker grottkänslan, omöjliga att rengöra vilket ger tidens spindelväv och decenniernas smuts mattar av ljuset.

Tiden är ständigt närvarande i droppet från dopfunten. Vilket visar sig vara en jättelik mussla vilande i en järnställning. Undertill tycks golvet ha buktat sig uppåt av en jäsande kraft från jorden. Golvet har till och med spruckit upp och röjer markens mörker. Det späda livet i dopet förs intill gravens rand. Droppen faller ner i sprickan, likt en tidspasage i kondens.

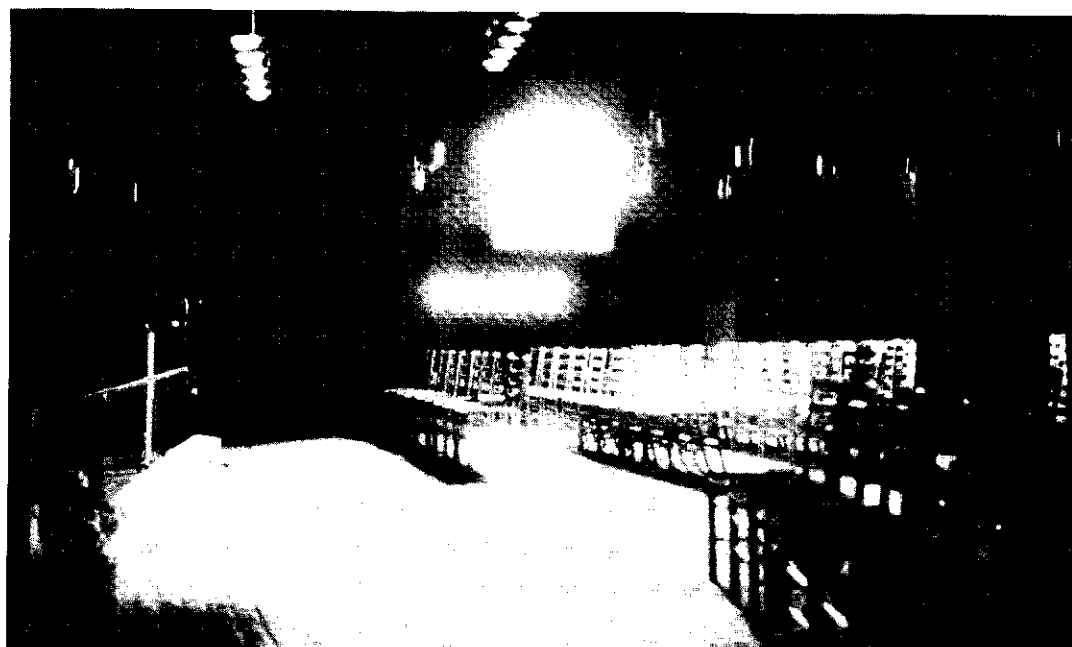
Då ett golv blivit riktigt gammalt, som i en romansk kyrka eller den stensatta stigen upp mot akropolis i Athén, finns inget ursprungligt mönster kvar. Sulorna har slitit stenen i såpass många omgångar att ersättningen tagit över anvisningen. Likadant är det i S:t Petri, golvläggningen har ingen formalistisk stramhet utan följer en annan, den långa tidens, ordning. Trästolarna är lösa. De kommer snart att ha skrapats sönder mot den sträva golvytan.

Pelaren och järnbalkarna som bär upp taket, är inte endast en förutsättning för hela rummet, utan även ett rostigt krucifix som kommit in mitt i kyrkosalen i stället för som blickfång i traditionella kyrkor.

Från en kyrkas synvinkel är vvs-installationer av tillfällig karaktär. Rören är dragna så att de kan bytas ut, synligheten kommer i andra hand. Vilket inte utesluter att även estetiska tankar kan ligga bakom – en medvetenhet hur sladdar fästs vid vägg, mönsterverkan etc. Men poängen är att detta inte är det viktiga, det som ger byggnaden dess innebörd. Här finns inget ängsligt gömmande av ventilation för att ”ingå i helheten”, eller möbler som är snygga till tegel. Det viktiga har varit att tydliggöra vad som är långtida och vad som är tillfälligt. Helheten finns, men inte i vad som enbart kan ses.

Takfoten på fasaden mot dammen är minimal, kopparen ansluter nästan direkt mot teglet, vilket fått till följd att de gröna koppar-salterna bildat ränder på väggen. En vacker kontrastverkan mot det tegelröda. De olika materialen av den långa tiden smälter långsamt ihop.

Tycker vi som tillfälligt besökande arkitekter. För kyrkvaktmästaren, som höll på att reparera spegeldammen, räckte det med en kort knyck på huvudet för att tala om att man ”fan inte kunde bygga kyrkor på 60-talet. Väggen är ju förstörd. Varför är kåken så låg, den ser inte ut som en kyrka? Och dammen läcker ju. Går ju inte att göra dammar på det här viset.” Kyrkan misslyckades med att uppfylla både hans föreställning om hur ett religiöst rum såg ut och vad som är byggnadsteknisk kvalitet. En mer välvil-

lig tolkning kan mena att Lewerentz lyckades med precis just detta i och med att de två faktorerna ingick äktenskap med varandra. Byggnadsdetaljen visade på rikedom i att åldras, det låga rummet visar på att andakt finns endast om det finns motsvarighet hos oss själva och dammen repareras därför att det skall dammar göras då och då. De är snabbare än takfötterna. Men den gestalt Lewerentz åstadkommer i Klippan är verkligen inte utan invändningar, även bland arkitekter. Är det överhuvudtaget kristendomens riter den är ägnad? Jan Gezelius får precisera:

Till St Marcus i Björkhagen återkommer jag ständigt och lär beundrande. Sven Ivar Linds anmälan i Kontur med titeln "A Poem in Fact" är en ouppnåelig text över ett ouppnåeligt verk. Därför är jag oroad över min reaktion på Klippans kyrka, som jag har svårt att uthärda. (...) Visst är det stor arkitektur, men det är ändå en fråga jag ställer mig om det inte är ett överskridande av konststartens roll. Delar av det är ju laddat med ångest. Gruset, de svarta murarna, de knäckta lamporna. Det är vår tids dilemma som skildras alldeles naket. Det är

storartat, men inte till tröst för någon – annan än den starkaste. Vårt behov av tröst är ju omätligt, det dagermanska temat. Jag vet inte om arkitekten har rätt att överskrida den tröskeln. Diktaren har det, för dikten kan man välja bort.¹⁵

Det finns knappast något förmildrande i S:t Petri, människan är utkastad i världen. Här finns inget skrank att gömma sig bakom, eller någon bild mellan mig och gudomen. Här möter vi Rilkes icke-bibliska änglar från Duinoelegierna. Artur Lundkvist beskriver:

Han är fruktansvärd för oss denna ängel, emedan vi ännu är så alltigenom beroende av den synliga världen, av det yttre, materiella. Han besitter det fulländade medvetandet (...), är allt som människan skulle kunna vara, ja, som hon ännu har möjlighet att bli.¹⁶

Att möta "själens nästan dödsbringande fåglar"¹⁷ är att möta det absoluta, ett ljus alltför starkt för ögon att se. En brännande närvaro där "endast i det avstånd som garanteras av änglarnas likgiltighet ... ligger chansen att överleva"¹⁸

Avslutning

Sekunder vet vi hur de känns. Men en kväll? Att gå på konsert har kanske mer blivit ett socialt uthållighetstest än en kulturell helkväll. Hur känns ett år, mer än att vi känner en stigande förvåning över att det känns så kort. Årstidernas lugna puls blir i stadslandskapet otydliga, med färre nyanser och svagare signaler. Det är bland annat därför parkerna känns så omistliga.

Behovet av ett historiskt perspektiv verkar vara under stark frammarsch. Vem hade för tio år sedan gissat att Peter Englunds akademiska tegelstenar skulle bli bestsellers. Eller att utställningarna om Sveriges historia skulle bli en sådan succé att de måste förlängas.

Ungdomskulten antar alltmer formen av en infantiliserad kultur. Där västerländska traditionen av försakelse, att skjuta belöning till oviss framtid, ger vika för hedoniska ideal. En vägran att bli vuxen kan handla om förlorad tilltro till de värden som vuxenvärlden står för; institutioner, lag, disciplin etc. Men ungdomens sunda ifrågasättande håller på att institutionaliseras i sig; avantgardet finns numera i akademierna och inte i opposition mot dessa. Det som kunde vara subversivt har avkönats till inbjudningar till intressanta föredrag. Den fria konsten tycks samla sig i enklaver, liknande mentala fritidsområden där nästa kritiska strategi blir en efterlängtd rubrik.

Den moderna individens frigörande från omgivningens påbud följde ett mönster av åtskilljande, där landvinningen tog sig uttryck i en större möjlighet att vara sann mot sig själv. Då individen skildes från kollektivet, belystes därvid bägge begreppen. Folkhav blev klass och medlem blev personlighet. Uppgörelsen gällde samhällets föråldrade normer men gav även upphov till ett förfrämmande. Jag har en känsla av att alienationen tycks ha fortsatt att gälla även den egna personen. Media har försett oss med förebilder till snart sagt alla livssituationer. Mitt i en sorg kommer ofrivilliga jämförelser fram av filmhjältars sörjande. Skärvor av speglar och bilder är redan på plats vid en drabbning. Talkshows gäller som vardagssumgånge

och programledare som ställföreträdande levare av våra liv. Vi behöver då inte fylla vår sekund utan den fylls i åt oss.

Vi minns inte de ögonblick media gör allt för att ladda. Vår vardag är numera såpass bemängd med parallella händelser och simultana anspråk på uppmärksamhet att de måste få komma i mönster för att bli begripliga. Av någon anledning står vi inte ut med att stanna vid strävan och uppnåendet av mättnad och fortplantning. Vi behöver en helhet att ingå i.

Vi måste samla på oss erfarenheter av vad det vill säga med globala sammanhang. Många av de basala begrepp som vårt samhälle bygger kring behöver omformuleras och nya etableras för att den nya globtillvaron ska bli fattbar. Och vilka värden siktar mot evig giltighet? De kan tillhöra det som vi knappt reflekterar kring, för så självklara ter de sig. Människor som handlat hjältemodigt gör detta oftast helt oreflekterat. De bara gjorde det. Att osjälviskt ha riskerat sitt liv för någon annan, förutsätter nästan detta. Hade de tänkt efter – blivit medvetna – hade de insett risken, tvekat och blivit feiga. Därav förlägenheten vid hyllningarna efteråt – ”Det känns ju knappast som om det var jag som gjorde det”. Att utvidga detta handlande från det lilla samhället till det stora tar den långa tiden.

Vi måste alltså bli vuxna uppgiften och inte drunkna i sekunden. Ett kvalitativt arbete med exformation, det omedvetnas snabbhet och förmåga till ögonblickliga helhetssyner kan vara till nödvändig hjälp. Den långa tidens perspektiv gäller etik såväl som estetik och bland samhällsbyggare i övrigt finner även arkitekturen här sin uppgift och medel att visa detta. Hur gestalta permanens tillräckligt rikt för att kännas ny i stunden, levande?

Det mesta av Lewerentz' livsverk visar på en tilltro till en framtid, samtidigt som han förankrar detta i något djupt känt. Hans arkitektur vittnar om detta förment paradoxala: att vara ett av modernismens mest tydliga exempel och samtidigt visa på något urtida.

Noter

1. Halliday & Resnick, 1981, s. 807 ff.
2. Dickerson & Geis, 1979, s. 311 f.
3. Lars Gustafsson, *SvD* den 10 mars 1994.
4. *Ibid.*
5. *Ibid.*
6. Marianne Frankenhaeuser, 1959.
7. *Ibid* s. 114.
8. Rollo May, ur intervju från filmen "Sagolandet" av Jan Troell.
9. Från föredrag av Marianne Frankenhaeuser, Aspensymposiet, 1984.
10. Robert L. Kahn & David Hamberg, Aspensymposiet, 1984.
11. Bodil Jönsson, *DN* den 2 aug. 1993.
12. *Ibid.*
13. Janne Ahlin 1985, s. 232 f.
14. Från *Arkitektur* nr 9, 1963.
15. *Jan Gezelius*, red. Claes Caldenby och Åsa Walldén, 1989, s. 69 f.
16. *Rainer Maria Rilke*, FIBs Lyrikklubbs Årsbok, 1978 s. 41.
17. *Ibid* s. 108, andra elegins första strofs andra rad.
18. *Ibid* s. 159, från Jacob Steiner *Rilkes Duineser Elegien*, Francke Verlag Bern und München. 2. Aufl. 1969.

Samtliga foton av författaren.

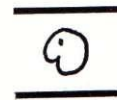
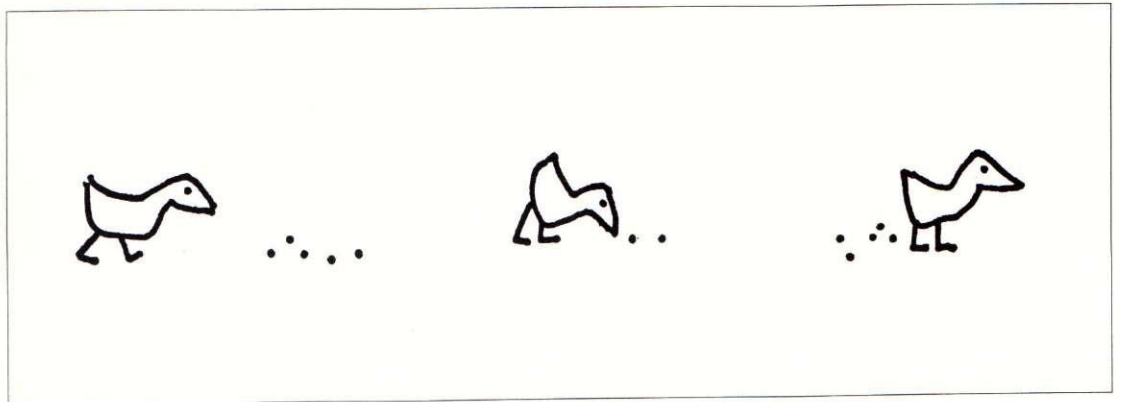
Uppsatsen skrevs med anledning av doktorandkursen "Projekterings teorier och metoder", vinterterminen 1993/94. Kursansvarig var Jerker Lundquist, Projekteringsmetodik, KTH.

Magnus Löfvenberg, arkitekt, under 1993/94 verksam vid avd. Projekteringsmetodik på institutionen för Arkitektur och Stadsbyggnad, KTH, Stockholm, där han är upptagen med ett arbete kring begreppet 'arketyper'.

Referenser

- Ahlin, Janne, *Lewerentz arkitekt*, Byggförlaget, 1985.
- "Den urtida människan i morgondagens elektroniska värld". Symposium arr. av FA-rådet och SALFO vid Aspen Institute of Humanistic Studies, Wye Plantation, Queenstown, Maryland, USA, 17-19 sept. 1984. Liber förlag 1984.
- Dickerson & Geis, *Chemistry, Matter, and the Universe*, s. 311 f., Benjamin/Cummings U.S, 1979.
- Frankenhaeuser, Marianne, *Estimation of Time /An experimental study*, Almqvist & Wiksell, Uppsala 1959.
- Gustafsson, Lars, "Bergson och den återfunna tiden", s. 29 f., *SvD* den 10 mars 1994.
- Halliday & Resnick, *Fundamentals of Physics*, s. 807 ff., John Wiley & Sons, Inc., New York, 1981.
- Jan Gezelius*, red. Claes Caldenby och Åsa Walldén, s. 69 f. Arkitektur Förlag/Arkus 1989.
- Jönsson, Bodil, "Vi vet mycket mer än vi vet", *DN* den 2 aug. 1993.
- Lewerentz, "Markuskyrkan i Skarpnäck", *Arkitektur* nr 9, 1963.
- Rainer Maria Rilke*, red. Carl-Henrik Wittrock, FIBs Lyrikklubbs Årsbok 1978.

BRUL:

Tecknare: *Hans Nordenström*